

ӨВӨРМӨЦ ХЭЛЦИЙН ОРЧУУЛГЫН АСУУДАЛД

Б.Нарантуяа¹

Түлхүүр үг: *өвөрмөц хэлц, үгийн сангийн утга, хэлцийг олж таних, хам сэдэв, дүйцэл*

Өвөрмөц хэлц нь олон зуун жилийн хөгжлийн явцад хөгжин үндэсний сэтгэлгээ болон хэл ярианд хэвшин тогтдог тухайн хэлээр яригч үндэстний амьдралын хэв маяг, зан заншил, соёл сэтгэлгээ, амьдрах орчин, түүхийн өвөрмөц байдлыг шингээсэн хэлний системийн харьцангуй хөдөлгөөнгүй, тогтвортой, царцанги бүтэц юм.

Үгийн утга санаа нь хойдох, урьдах үгтэйгээ хамт нэгэн бүрэн иж болж ганц ганцаар салангид хэрэглэгдэхгүй байдаг ёс бий. Үүнийг өвөрмөц хэллэг гэж хэл шинжлэлд нэрлэж заншжээ. Ийнхүү хэд хэдэн үг нийлэн, нэг утга ухагдахуун бүхий болох ёс бүх хэлэнд байдаг түгээмэл үзэгдэл юм. Энэ өвөрмөц хэлцийн утга санаа нь бүтэн хэлцээс гарахаас биш, үг тус бүрд ногддоггүй байна. Тийм учраас өвөрмөц хэлцийг махчлан орчуулж болдоггүй. (С. Мөөмөө, 1996: 65)

Эрдэмтэн Чой.Лувсанжав “Орос-Монгол өвөрмөц хэллэгийн толь бүтээлдээ” “Өвөрмөц хэлц энгийн хорин үгээр гаргах санааг ганц хоёр үгэнд хураагаад хүний ой ухаанд тов тод оруулж өгөх ид шид, чадал хэл хэлний өвөрмөц хэллэгт байдаг” гэж тодотгосон байдаг.

Иймд зарим хэлцийн дотор багтсан үгийг утга зүйн хувьд нэг нэгээр нь салган авч үзэж огт болохгүй. Цөмөөрөө нийлж нэгэн санаа илтгэх бөгөөд үг тус бүрийн тодорхой утга нь алдагдсан байдаг.

Бүлэг үгсийг бүрдүүлж байгаа үг тус бүрийн үгийн сангийн утга нэгэнт алдарч нэгэн цогц утга буюу олдмол утга илэрхийлж байгаа холбоо үгийг өвөрмөц хэлц гэнэ. Ийм хэлцийн утга санааг түүний үг тус бүрд оногдуулан ойлгож болохгүй, харин түүний бүхэл бүтэн цогцсоос нь ухаж мэддэг ажээ. Өвөрмөц хэлцийг харь хэлэнд тэр хэвээр нь үгчлэн орчуулбал ойлгогдохгүйд хүрдэг байна. Ийм учраас тэр хэлнээс тохирох өвөрмөц хэлцийг сонгон оноох буюу эсвэл утгыг тайлбарлан орчуулдаг юм. (Ж. Төмөрцэрэн, 1998: 234)

Хоёр хэлний хооронд орчуулга хийхэд өвөрмөц хэлц нь орчуулагчид нэлээн бэрхшээл учруулдаг хэлний нэгж билээ. Өвөрмөц хэлцийг орчуулахад гарч болох хүндрэл бэрхшээлүүдийг хоёр хэсэгт ангилан үзэж болох юм. Үүнд:

¹ МУИС, Орхон салбар сургууль, Англи хэлний багш

1. Өвөрмөц хэлцийг олж таних, ойлгох чадвар
2. Орчуулах хэл рүү тухайн өвөрмөц хэлцийн утгын хүчин зүйлүүдийг дамжуулахад гарах бэрхшээл зэрэг болно.

Өвөрмөц хэлцийг олж таних, ойлгох нь

Орчуулагчийн хувьд өвөрмөц хэлцийг зөв таньж мэдэх нь чухал юм. Учир нь өвөрмөц хэлцийн олон хэлбэрүүд бий. Заримыг нь хялбархан олж таньж болно. Ийм хэлцүүд үнэн бодит байдлаас гажуудсан өвөрмөц утга санааг илэрхийлдэг. Тухайлбал, *нүүр хагарах, элэг эмтрэх, it's raining cats and dogs, jump down someone's throat, ам хэлээ билүүдэх, гэдсэндээ хөлөө хийлцэх, гэр хагартал, далан хэлтэй...* гэх мэт.

Түүнчлэн, хялбархан таньж болох өвөрмөц хэлцийн хэлзүйн хэлбэр бүтэц нь тухайн хэлнийхээ хэлзүйн дүрэм, хэм хэмжээг илт зөрчсөн байх нь бий. Жишээлбэл, англи хэлний *trip the light fantastic, the powers that be, put paid to* хэмээх хэлцүүдийн хэлзүйн бүтэц дүрмээс эрс өөр байгааг амархан харж болно.

Монгол хэлэнд *шиг, мэт, адил* зэрэг үгээр (*буруу ишилсэн сүх шиг, хоёр үзүүртэй зүү адил*), *морь мэт зүтгэх, уургын морь шиг*, англи хэлэнд *like, as* гэх мэт үгээс бүтсэн (*work like a horse, like a bat out of hell, as fat as an elephant*) зүйрлэсэн утга бүхий хэлц (simile) элбэг тохиолддог. Ийм үг бүхий хэлцийг олж харах, танихад амархан билээ.

Ер нь шууд ойлгоход хүндрэлтэй, тухайн хам сэдэвтээ утга нь авцалдахгүй байх үг хэллэгүүд ихэвчлэн өвөрмөц хэлц байдаг талтай. Учир нь ийм үг хэллэгийг шууд үгчлэн орчуулбал өгүүлбэрийн логик утга санаа алдагддаг.

Хэрэв гадаад хэлээр уншиж байгаа уншигч, эсвэл орчуулагч тухайн өвөрмөц хэлцийн утгыг урьд өмнө нь мэддэггүй бол мөнөөх хэлцийн утгыг эндүүрэн ойлгох хоёр тохиолдол байж болно.

1. Зарим хэлц өвөрмөц бус шууд, ил утгатай мэт эндүүрэгдэх тохиолдол бий. Аливаа хэлэнд ийм хэлцүүд цөөнгүй тааралдана. Жишээлбэл, Англи хэлний *I heard the prisoner had kicked the bucket in his cell* гэсэн өгүүлбэрт *kick the bucket* гэдэг хэлц үгчилсэн утгаараа *хувинг өшиглөх* хэмээн буюу *Гэмт хэрэгтэн шоронгийн өрөөндөө хувингаа өшиглөсөн гэж би сонслоо* гэж ойлгогдохоор байна. Ийнхүү ойлгосноор энэ хэлцийн шууд утга нь хам сэдэв болон тухайн өгүүлбэртээ тохирч байгаа мэт. Гэтэл, үнэн хэрэгтээ, *Гэмт хэрэгтэн шоронгийн өрөөндөө амьсгал хураасан гэж би сонслоо* хэмээх өвөрмөц утга бүхий хэлц билээ.
2. Зарим нэгэн өвөрмөц хэлц орчуулгын хэлэнд өнгөн бүтцээрээ нэлээд төстэй дүйцэлтэй мэт боловч утгаараа хэсэгчлэн болон бүрэн эс дүйцэх тохиолдол байдаг. Тухайлбал, *in cold blood* хэмээх өвөрмөц хэлцийг *хүйтэн цустай ...* гэж шууд ойлгож болохгүй юм. Англи хэлний *Has the cat got your tongue?* гэх

хэлцтэй хэлбэр, бүтцээрээ төстэй *Donner sa langue au chat (to give one's tongue to the cat)* хэмээх нэгэн хэлц франц хэлэнд байгаа боловч илэрхийлэх утга нь хоёр өөр байна. (Англи хэлц нь монгол хэлэнд *Чи бүлх залгичахаа юу? Амнаас чинь алт унах гээд байна уу?* гэсэн дүйцэлтэй бол, франц хэлц нь тоглоом наадам, оньсого тааварт хожигдсоноо хүлээн зөвшөөрсөн *далан таваараа бууж өгөх* гэх хэлцтэй дүйцэж байна.)

Энэ мэт бүтцээрээ ижил эсвэл ойролцоо боловч эх ба орчуулгын хэлэнд илэрхийлэх утгаараа ялгаатай өвөрмөц хэлцүүд нь сэрэмж муутай, хайхрамжгүй орчуулагчдыг орчуулгын алдаа гаргахад хүргэдэг байна.

Өвөрмөц хэлцийг орчуулах нь

Оруулагчийн хувьд өвөрмөц хэлцийг нэгэнт олж таниад утгыг ойлгосон бол дараагийнх нь алхам орчуулах явдал билээ. Өөрөөр хэлбэл өвөрмөц хэлцийн тухайн хам сэдэв дэх утгын хүчин зүйлүүдийг орчуулах хэл рүү хэрхэн оновчтой дамжуулахаа шийдэх хэрэгтэй юм.

Өвөрмөц хэлцийг орчуулахад гарч болох хүндрэл бэрхшээл нь хэлцийг олж таних, утгыг нь ойлгоход гарах хүндрэлүүдээс эрс ялгаатай байдаг.

Өвөрмөц хэлцийг орчуулахад гарах хүндрэл бэрхшээлийг доорхи байдлаар тайлбарлаж болох юм.

- Эх хэлний өвөрмөц хэлц орчуулах хэлэнд тохирох дүйцэлгүй байх.

Аливаа хэлэнд утга санааг илэрхийлэх арга, утгыг илэрхийлэхэд хэрэглэх хэлний нэгжүүд адилхан байх албагүй бөгөөд нэгэн хэлэнд тухайн утгыг илэрхийлэхэд ганц үгээр, хоёр дахь хэлэнд хэвшмэл хэллэг байдлаар, харин гурав дахь хэлэнд өвөрмөц хэлцээр, бүр өгүүлбэрийн түвшинд ч илэрхийлдэг байж болно. Ийм учир, зарим тохиолдолд орчуулах хэлнээс утга дүйцэх өвөрмөц хэлцийг олох боломжгүй билээ.

It's raining cats and dogs-Энэ хэлцтэй шууд тохирох дүйцэл зарим хэлэнд байхгүй байх жишээтэй. Энэ хэлцийн утгыг монгол хэл рүү *усан бороо орох...* гэх мэтчилэн тайлбарлан орчуулсан нь дээрх хэлцийн дүйцэл биш юм. Мөн монгол хэлний *эсгий хийх газар нохой хэрэггүй, гүү саах* зэрэг олон хэлцийн дүйцлийг бусад харь хэлнээс олоход амаргүй билээ.

Ер нь үндэстний соёлын онцлог бүхий хэлцийн дүйцлийг орчуулгын хэлнээс олох ажил орчуулагчийн мэдлэг чадварыг шалгасан шаггүй ажил байдаг.

- Эх ба орчуулах хэлний хэлцүүд бүтцээрээ ижил ч, хам сэдэв болон коннотацараа ялгаатай байх.

Англи хэлний *to pull hair out* нь монгол хэлний *толгойтой үсээ зулгаах*-тай бүтэц ижил боловч хэрэглэгдэх хам сэдэв, илэрхийлэх коннотаци нь ялгаатай ажээ. Мөн

англи хэлэнд *буй to sing a different tune*-тэй ижил төстэй *chang-dui-tai-xi* хэмээх өвөрмөц хэлц хятад хэлэнд байгаа боловч нэг нь эсрэгцсэн утга, нөгөө нь баталсан утга санааг илэрхийлж байна.

- Өвөрмөц хэлцийг бичгийн өгүүлэмжид хэрэглэх ёс, давтамж нь эх ба орчуулах хэлэнд өөр өөр байх

Англи хэлний хувьд өвөрмөц хэлцийг төрөл бүрийн текстэд ашиглах боловч шар хэвлэл, зар сурталчилгааны хэл найруулга, текстэд түгээмэл хэрэглэж байгаа ажиглагддаг. Харин бичгийн болон ярианы өгүүлэмж нь эрс ялгаатай, бичгийн хэлний ёс жаяг өндөр зарим хэлэнд бичгийн хэл найруулгад өвөрмөц хэлцийг түлхүү хэрэглэхээс зайлсхийдэг ажээ.

Өвөрмөц хэлцийг орчуулах боломжтой аргууд

Өвөрмөц хэлцийг орчуулахад үгчлэн орчуулах, эсвэл тайлбарлан орчуулах байдал нийтлэг ажиглагддаг. Энэ нь тэр бүр дүйцэл хангасан оновчтой орчуулга болж чаддаггүй. Зарим тохиолдолд үгчлэн орчуулснаар хэлцийн утга алдагдах, харин тайлбарлан орчуулснаар өвөрмөц бүтэц нь орхигдож хэлц байдлаа бүрэн алддаг сөрөг талтай.

Ер нь өвөрмөц хэлцийг орчуулах арга олон хүчин зүйлээс шалтгаална. Орчуулах хэлэнд утга дүйцэх өвөрмөц хэлц байх эсэх нь гол асуудал биш юм. Өөрөөр хэлбэл, орчуулах хэлний тухайн найруулгад хэлцийг хэрэглэхэд тохиромжтой эсэх, эх ба орчуулах хэлнүүдийн хэл найруулгын хэм хэмжээ ялгаатай байх, уран яруу хэрэглүүрийг хэрэглэх зарчим харилцан адилгүй байх зэрэг олон хүчин зүйлээс хамаарч хэлцийг орчуулах арга, стратеги өөр өөр байдаг.

Өвөрмөц хэлцийг англи хэлнээс бусад хэл рүү орчуулсан байдлыг ажиглахад дараахь дөрвөн арга түгээмэл тааралддаг билээ.

1. Орчуулгын хэлний утга болон бүтэц ижил, төстэй хэлцээр Соёл, сэтгэлгээний хувьд нийтлэг шинжтэй, эсвэл төрөл хэлнүүдийн хооронд зарим өвөрмөц хэлцийг энэ аргаар орчуулах тохиолдол их байдаг. Жишээ нь:

Эх: *Things are beginning to cost more and more. It looks like we'll all have **to tighten our belts**.*

Орчуулга: *Юмны үнэ улам өсөөд, бид бүсээ **чангалах** хэрэгтэй болж байх шиг байна.*

Эх: *Our workers are already upset, and you'll just **add fuel to the fire** if you cut their wages.*

Орчуулга: *Ажилчдыг бухимдал ихтэй байхад цалинг хөлсийг нь хасвал **гал дээр тос нэмсэн** хэрэг болно шүү.*

2. Орчуулах хэлний утга ижил, бүтэц өөр хэлцээр

Эх хэлний өвөрмөц хэлцтэй утгын хувьд дүйх боловч тухайн хэлцийг бүрдүүлэгч бусад үг, тэдгээрийн бүтэц нь өөр байх орчуулах хэлний хэлцээр орлуулан орчуулахыг хэлнэ. Ихэнх тохиолдолд буюу соёл, сэтгэлгээний ялгаа бүхий үндэстнүүдийн хэл хооронд өвөрмөц хэлцийг орчуулахад нэлээд тохиромжтой нь энэ арга юм. Жишээ нь:

Эх: *The horses **were neck and neck** as they crossed the finishing line, so the judges have called for a video.*

Орчуулга: *Морьд барианд зуузай холбон орж ирсэн учраас, морины комиссынхон уралдааны бичлэгийг үзэхээр болов.*

3. Тайлбарлан орчуулах

Орчуулах хэлэнд дүйцэх хэлцгүй, эсвэл эх ба орчуулах хэлний найруулга зүйн эрс өөр хэм хэмжээнээс шалтгаалан орчуулах эхэд өвөрмөц хэлцийг хэрэглэхэд тохиромжгүй байх зэргээс хамаарч зарим үед тайлбарлан орчуулах шаардлага тулгардаг. Өвөрмөц хэлцийг энэ аргаар орчуулснаар өвөрмөц далд утга, бүтэц нь үгүй болдог сул талтай. Жишээ нь:

Эх: *If we're **given the green light** by the local council, we'll start building our factory.*

Орчуулга: *Дүүргийн захиргаанаас зөвшөөрөл олговол, бид үйлдвэрээ барьж эхэлмээр байна.*

4. Орчуулалгүй орхих

Орчуулах хэлэнд сайтар тохирох дүйцэлгүй, тайлбарлан орчуулахад амаргүй, аль эсвэл хэлний системийн онцлог, найруулга зүйн шаардлагаар ихэнх тохиолдолд нэг ба хоёр үгээс бүрдсэн өвөрмөц хэлцийг орчуулалгүй орхисон байх нь бий. Жишээ нь:

Эх: *When I bought a pound of nails, the clerk threw in a few extra nails **for good measure**.*

Орчуулга: *Хагас кило хадаас авсан чинь худалдагч нь хэдэн хадаас нэмж өглөө.*

Resume

Idioms are frozen patterns of any languages which allow little or no variation in form, and carry meanings that cannot be revealed from their individual components.

A man's ability of using idioms of a foreign language hardly ever matches that of a native speaker. The majority of translators working into a foreign language cannot hope to achieve the same sensitivity that native speakers seem to have for judging when and how an idiom can be manipulated. This raises issues into the argument that translators should only work into their native language or language of habitual use.

Idioms demand that a translator be not only accurate but highly sensitive to the rhetorical effects of the language. The way in which idioms can be interpreted or translated into another language depends on many factors.

Ашигласан ном

1. Аким Г. Монгол өвөрмөц хэлцийн товч тайлбар толь., 1982, УБ
2. Дашдаваа Д. Орчуулгын зарим асуудал, 1977., УБ
3. Дашдондов Ц. Монгол-Англи өвөрмөц хэлцийн толь., 2012
4. Аким Г. Монгол-Орос өвөрмөц хэлцийн товч толь., 1985, УБ
5. Аким Г. Монгол өвөрмөц хэлцийн товч тайлбар толь., 1982, УБ
6. Мөөмөө С. Ерөнхий хэлний шинжлэл., 1996, УБ
7. Гүрбазар Р. Орчуулгын онол дадлагын үндэс., 1996
8. Лувсанжав Чой. ‘Орос-Монгол өвөрмөц хэллэгийн толь., 1970, УБ
9. Бадамдорж Д. Монгол хэлний үгийн сангийн утга зүй., 2006 ,УБ
10. <http://www.idiomsphrases.com/> , <http://idioms.thefreedictionary.com/>